

מקור הסמכות של הנהגה ציבורית הרב יהושע שפירא

פתיחה

מאמר זה מהווה המשך למאמר קודם שעסק במצווה הגדולה להציל עשוקים וביותר נפגעי תקיפות מיניות והוסיף דיון על מקור הסמכות ההלכתית של 'פורום תקנה'. יש בו התייחסויות למאמרו של מו"ר הרב יעקב אריאל שליט"א בתחומין ל"א (סמכות הנהגה ציבורית בענייני מוסר, עמ' 181) בנושא זה; וכמו כן הרחבת הדיון באותן סוגיות ובסוגיות נוספות, הקשורות לסמכות של הנהגה ציבורית שלא ברור שנבחרה באופן רשמי ומוסמך.

כבר כתבנו כי הפורום מחדש בכך מנהג עתיק. בקהילות ישראל נהגו בעבר למנות מוסד מיוחד לטיפול בעוברי עברה, שפוגעים ומקלקלים את קדושת המחנה ואת רמתו המוסרית. וכך כותב הרשב"א: (שו"ת המיוחסות לרמב"ן רעט) "שמנו ברורים, לבער העבירות. וכתוב בתקוני ההסכמה: שיוכלו ליסר ולענוש בממון, לפי ראות עיניהם. ויש להם עדים קרובים, או עד מפי עד, וכיוצא בהם, שנראה להם שהענין אמת, שיכולים לדון ולקנוס. שלא הצריכו עדים גמורים, אלא בדיני תורה, כסנהדרין וכיוצא בהם. אבל מי שעובר על תקוני המדינה, צריך לעשות כפי צורך השעה".

אלא שמקור סמכותם של אותם ברורים לא מבואר לגמרי בדבריו. האם הם שליחי בית דין של הרשב"א? האם היתה להם הסמכה כדיינים ללא קשר למוסד זה? האם הם מונו רשמית כטובי העיר? או, שאין צורך במינוי רשמי כלשהו מפני חשיבות הנושא, והחובה לדאוג לתיקון ענייני החברה?

המאמר מכון לברור האפשרויות השונות לבסוס מקור סמכות למעמדו של הפורום, על פי ההלכה. נדון במעמד בתי הדין וטובי העיר שהם המוסדות הרשמיים שליוו את חיי הציבור בישראל, כמו גם בחובות המוטלות על כל יחיד להציל עשוק מיד עושקו, ומשמעותם במוסד ציבורי שאינו רשמי.

יש שרצו לבסס את סמכותו ההלכתית של "פורום תקנה" על יסוד מעמדם של "טובי העיר", ויש שנטו לעגן את סמכותו כמעמד של בית דין, ולכך נטה מו"ר הרב אריאל במאמרו הנ"ל.

בדברי רבותינו ראשונים ואחרונים מצינו הרחבת דברים על שני המוסדות הללו בהקשרים שונים. בכללות, טובי העיר עוסקים בניהול של כל צרכי הציבור – קניינים, תקנות, מיסים וכיו"ב, ומעמדם דומה יותר לרשות מוניציפלית שממונה על ניהול החיים במובנם הממשי, החומרי והארגוני. לעומת זאת בתי הדין אינם עוסקים בכל הנושאים האלה אלא בצדק ומשפט על פי התורה. יחד עם זאת יש גם אזורי חפיפה בין שני המוסדות: בעת צורך ניתנה ביד בית דין סמכות לפעול גם בלא להסתמך על ההלכה אלא על פי שיקול דעתם במה שנצרך לתיקון המוסרי והתורני של החברה והציבור.

וכן פוסק השולחן ערוך (חושן משפט ב): "כל בית דין, אפילו אינם סמוכים בא", אם רואים שהעם פרוצים בעבירות (ושהוא צורך שעה) (טור), היו דנין בין מיתה בין ממון, בין כל דיני עונש, ואפילו אין בדבר עדות גמורה... (ויש להם להפקיר ממנו ולאבדו כפי מה שרואים לגדור פרצת הדור) (טור בשם הרמב"ם בפרק כ"ד מסנהדרין). וכל מעשיהם יהיו לשם שמים; ודוקא גדול הדור, או טובי העיר שהמחום ב"ד עליהם".

לשון המחבר מלמדת שבתחום של תיקון החברה כפי צורך השעה מתאחד המושג בית דין שהמחום הציבור עליהם עם המושג טובי העיר. בדרך כלל בית הדין יונק את סמכותו מ'דבר ה' זו הלכה' שבפיו, אולם מכיוון שבתי הדין פועלים כאן שלא על פי גדרי ההלכה הם יונקים את סמכותם מתוקף היותם כשליחי הציבור לתיקון החברה ונדמים לטובי העיר שכל מעמדם בא מכוח זה. 'פורום תקנה' נמצא במהותו בתפר שבין שני מקורות הסמכות הללו. מחד הוא בא כוח של התורה ומצוותיה, ובעיקר 'רוח התורה', שהרי אין הלכות מפורשות כיצד לנהוג במי שצריך להרחיק כדי שלא יפגע שוב; ומאידך כוחם בא, לא מהיותם כולם תלמידי חכמים, אלא אנשי ציבור וממילא באי כוחו. מצב ביניים זה הוא ייחודי ומחודש ומעורר שאלות שלא נידונו בעבר.

אם ננסה להיצמד להגדרות הקיימות נאלץ לבחור גדר מסוים למעמד הפורום, או בית דין או טובי העיר. ראשונה נעסוק בשאלה האם אפשר לתת מעמד של בית דין לפורום, ונסיק שאין דרך לעשות כן אם נישאר בהגדרות הרגילות.

מצד נתינת מעמד כטובי העיר, במבט ראשון נראה שמפני שאינם מתמנים על פי חכמתם צריך בחירות מסודרות כדי לתת תוקף למעמד חברי הפורום. יש לציין שגם טובי העיר הנבחרים צריכים להיות כשרים לדיינות ויש להסתפק האם דין זה נאמר רק לפסול רשעה או גם שאר פסולים. נעסוק בעניינים אלו, ולבסוף נציע חידוש, שספקות לא מעטים מערערים על אמיתתו, למתן תוקף הלכתי של טובי העיר לפורום. לאחר מכן נעלה שאין כלל צורך בסמכות מיוחדת כדי לפעול למניעת פגיעה אלא כל אדם מוסמך ואף מחוייב בכך. על פי טעם זה אין לפורום מעלה על כל יחיד, אלא בתוקף מעמדם הציבורי שנותן משקל יתר לפעולתם למניעת פגיעה.

מעמד בית דין ותנאיו

תנאי יסוד בבית דין הוא כשרותם ומעמדם של הדיינים כמומחים. בלא עמידה בתנאים הנצרכים בית הדין פסול ואין לו סמכות. אכן מצינו הליך של קבלת סמכות בית דין גם לשאינם מומחים לדון, המכונה "המחום רבים עליהם". כוח בית דין שהמחום רבים נובע מן הציבור ולא מחכמתם בתורה שהרי מדובר אפילו בשאינם יודעי תורה.

מקור הדין של המחאת רבים נמצא בגמרא במסכת סנהדרין כג. המשנה אומרת "דיני ממונות בשלשה. זה בורר לו אחד, וזה בורר לו אחד, ושניהן בוררין להן עוד אחד, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: שני דיינין בוררין להן עוד אחד. זה פוסל דיינו של זה וזה פוסל דיינו של זה, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: אימתי – בזמן שמביא עליהן ראייה שהן קרובין או פסולין, אבל אם היו כשרין או מומחין מפי בית דין – אינו יכול לפוסלן" ושואלת הגמרא בדעת רבי מאיר שזה פוסל את דיינו של זה "כל כמיניה דפסיל דייני? – אמר רבי יוחנן: בערכאות שבסוריא שנו, אבל מומחים – לא. הא מדקתני סיפא, וחכמים אומרים: אימתי – בזמן שמביא ראייה שהן קרובין או פסולין, אבל אם היו כשרין או מומחין מפי בית דין – אינו יכול לפוסלן, מכלל דרבי מאיר מומחין נמי קאמר! – הכי קאמר: אבל אם היו כשרין – נעשו כמומחין מפי בית דין, ואינו יכול לפוסלן. תא שמע, אמרו לו לרבי מאיר: לא כל הימנו שפוסל דין שמומחה לרבים! – אימא: לא כל הימנו שפוסל דין שהמחוהו רבים עליהם."

מן הגמרא עולה שגם מי שאינו ראוי לדון אם המחווה רבים עליהם, כערכאות שבסוריה, אין בעל הדין יכול לפוסלן. מכאן היה מקום ללמוד לפורום תקנה שכיוון שרבים המחום אין בעל הדין יכול לפוסלן.

מו"ר הרב יעקב אריאל אכן הזכיר זאת בדבריו: (שם עמוד 192 ד"ה כאמור) "פורום תקנה התמנה על ידי נציגי כל הציבור הציונות הדתית, רבנים, ראשי ישיבות ומוסדות חינוך וגופים ציבוריים רחבים אחרים. לכל הגופים הנ"ל יש סמכות במקומם. הרבנים התמנו על ידי נציגי הציבור בעריהם. לראשי ישיבות ומנהלי מוסדות חינוך יש סמכות מצד תלמידיהם והוריהם שבחרו ללמד אצלם, וכך מינו אותם כרבנותיהם. וכן אישי ציבור בגופים הציבוריים האחרים יש

מאחוריהם קהלים רחבים התומכים בהם ורואים אותם כמייצגיהם. אם כן, לפחות עקרונית, יש לפורום תורת בית דין שציבור המחווה עליהם גם אם אינו משתמש בסמכות זו למעשה".

אומנם נראה שדווקא מן הגמרא הזו יש ללמוד גם הסתייגות מנתינת תוקף לפורום, שהרי הגמרא אומרת שאינו יכול לפסלן מפני שאינם יודעי תורה אם המחום רבים, אבל אם יוכיח שהוא קרוב או פסול וודאי יכול לפסלן אף לדעת חכמים. הבעיה העיקרית שלכאורה שוללת כל אפשרות לתת מעמד לפורום כבית דין שהמחום רבים היא השותפות של נשים, שאינן יכולות לשמש כדיינות, ובפורום הן חברות לא כיועצות בלבד אלא כשותפות מלאות בתהליך. פסול נשים אמנם נתון במחלוקת ראשונים אך הוא נפסק להלכה, וכך מצינו בטור (חו"מ ז): "אשה פסולה לדון ודבורה לא היתה דנה אלא מלמדת שופטי ישראל" וכן נפסק בשו"ע שם.

מתוך כך יש גם חיסרון בכמות של הדיינים, מכיוון שלצורך שמיעת מתלוננות ההרכבים כוללים בדרך כלל שני גברים ושתי נשים הרי שאפילו אם לא נחשיב את הנשים המשתתפות במניין אין לנו אלא שניים שאינם יכולים להיות כבית דין.

אמנם ישנה אפשרות שמכשירה אף נשים לבית דין והיא כאשר בעלי הדין קבלו עליהם את האישה כסמכות לדון בפניה. אלא שנראה לומר שהנילונים המופיעים בפורום אין דעתם לקבל את ההרכב כבית דין, אלא כגוף ציבורי בעל משקל. קשה לומר שיש לנו אומדן דעת ודאי, שאם היינו אומרים לנידון שרק אם הוא מקבל את הרכב הפורום כבית דין יהיה לו סמכות, שאכן הוא היה מעוניין לקבלו כבית דין ולא כגוף ציבורי בלבד. יתר על כן להלכה נפסק (שו"ע חו"מ כב א) שצריך מעשה קנין של קבלה כבית דין כדי שהנידון לא יוכל לחזור בו. אמנם לאחר גזר דין גם אם לא נעשה קנין אין יכול לחזור בו, אך כמובן שדין שעלול לפקוע בכל רגע אינו סביר ויש בו סכנה מרובה של פגיעה במתלוננים/ות שעוברים בדיונים תהליך מורכב וקשה. ברור שאין להציע אפשרות לדיון מעורער כל כך במצב של רגישות קיצונית שישנו בפגיעות המדוברות. לא יהיה בכך תקנה אלא תקלה. האפשרות שכל נילון יעשה קנין של קבלת ההרכב כבית דין לא עלתה כלל, ונראה כי אין שום אפשרות ליישם רעיון מעין זה.

בנוסף לכך הנושא העיקרי שעל פיו ממנים דיינים הוא ידיעת התורה. אומנם במקום שאין מי שיודע, אפשר למנות אנשים כשרים אף שאינם יודעי תורה כדי להעמיד את החברה על תיקונה, אך במקום שיש יודעי תורה אין היתר להעמיד אנשים שאינם יודעי תורה. וכן כתב הרמ"א: (חו"מ כב א) "רבים שהמחו עליהם דיינים דלא גמירי אין בעלי הדין יכולים לעכב" והאחרונים בארו דבריו שמדובר במקום שאין דיינים יודעי תורה וזה לשון הנתיבות (כב יג): "אבל במקום שיש לומדי תורה אסור להעמיד דין שאינו הגון ואפילו יחיד יכול למחות". פורום תקנה מורכב מתלמידי חכמים, ובראשם מגדולי רבתינו, אך יחד עימם יושבים בעלי מקצועות אחרים: אנשי חינוך, פסיכולוגים ומשפטנים, שאינם עונים בהכרח להגדרה "יודעי תורה". אכן יש גם בין בעלי המקצועות הללו תלמידי חכמים, כל אחד לפי ערכו ומעלתו, אך ברור שלא מפני ידיעתם בתורה הם נבחרו אלא מפני ידיעתם וסמכותם בתחום התמחותם. אם כן נראה שגם מבחינה זו ביד בעלי הדין למחות. יתר על כן, לכאורה, אף "אסור" להעמידם כדיינים כלשון הנתיבות שהבאנו.

אומנם החזו"א בסנהדרין (ט ד) אומר שבלית ברירה אם אי אפשר באופן אחר, דיינים שאינם הגונים עדיפים על אלימות, וזה לשונו שם: "ואם יש בעיר אינם מהוגנים ואין בידם של הישרים להושיב דין הגון, ועכשיו מוטב שיצייתו דינו של דין העיר מלהניח הדבר שילכו כולם באלמות, אפשר שחלה תקנתם להכשיר את הפסול".

אלא שגם החזו"א מדבר רק בפסול של אי ידיעת התורה וכמו שהוא עצמו כתב כמה שורות קודם: "ויש עוד דין כשר שנקרא בלשון הגמרא (כג.) ערכאות שבסוריא, ובלשון הפוסקים נקרא יושבי קרנות, והיינו לא גמיר, והיינו נמי שקרא ושנה ושימש אלא שלא שימש כל צורכו, והוא מועט בחוכמה, דג' במידה זו פסולים לדין, ומ"מ אם אין בעירם דין כשר יכולים להמחות אותו

עליהם, ויכול לכוף לדון בפניו". אבל פסולין אחרים כגון קרוב או אישה לא דיבר כלל. ואפילו נאמר, וסברה גדולה לומר כן, שקרוב או אישה לדעתו גם כן וודאי עדיפים על אלימות ושחיתות, כל דבריו עוסקים במקום שאין שום אפשרות אחרת כמו שכתב במפורש וכמו שכתב הנתבות.

אכן, היה מי שרצה לומר שבמצב הנוכחי שבו חלק מן הציבור לא היה מקבל בית דין של גברים ותלמידי חכמים בלבד, מפני הרוחות הפמיניסטיות המנשבות בחלל האוויר, זהו מצב של "לית ברירה", ועדיף בית דין ששותפות בו נשים על שיתוק שיאפשר לפושעים להמשיך בפגיעתם הרעה.

אולם נראה פשוט שגם החזו"א לא יסכים שבמצב זה אנו יכולים לומר ש"אין בכוח הישרים להושיב דין" רק מפני שחלק מן הציבור שלא רוצה בהנהגה על פי ההלכה לא יקבל את בית הדין שימנו הישרים.

העולה מכל האמור לענ"ד, שרחוק לומר שיש לפורום תקנה סמכות של בית דין, גם לא מדין המחווה רבים עליהם, וכל יחיד יכול למחות בהם אלא אם כן קבלם בקנין.

מעמד טובי העיר ותנאיו

מקור המושג טובי העיר נמצא במסכת מגילה. המשנה אומרת (כה:): "בני העיר שמכרו רחובה של עיר – לוקחין בדמיו בית הכנסת". ואומר על כך רבא בגמרא (כו.): "לא שנו אלא שלא מכרו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, אבל מכרו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר – אפילו למי שתא ביה שיכרא שפיר דמי".

דין מכירת בית הכנסת הוא יוצא דופן מפני הקדושה שבו ואינו דומה לצרכי העיר הרגילים, ולכן טובי העיר אינם מספיקים והם זקוקים למעמד אנשי העיר כדי להוציאו לחולין. אך לעניינים רבים אחרים יש סמכות רחבה מאוד ביד טובי העיר. וכן פוסק השולחן ערוך (חושן משפט ב): "כל בית דין, אפילו אינם סמוכים בא", אם רואים שהעם פרוצים בעבירות (ושהוא צורך שעה) (טור), היו דנין בין מיתה בין ממון, בין כל דיני עונש, ואפילו אין בדבר עדות גמורה... (ויש להם להפקיר ממונו ולאבדו כפי מה שרואים לגדור פרצת הדור) (טור בשם הרמב"ם בפרק כ"ד מסנהדרין). וכל מעשיהם יהיו לשם שמים; ודוקא גדול הדור, או טובי העיר שהמחום ב"ד עליהם."

אלא שמקור סמכותם של טובי העיר היא בציבור עצמו. ביד הציבור הכוח לנהל את ענייניו על פי הכרעת הרוב, גם באופן שלא כל היחידים מסכימים. כיוון שאי אפשר לכנס את כל הציבור בכל נושא, ממנה הציבור נציגים מטעמו להכריע במקומו.

מקור הדברים שדעת הציבור נצרכת למינוי פרנסיו נמצא במסכת ברכות (נה:): "אמר רבי יצחק: אין מעמידין פרנס על הצבור אלא אם כן נמלכים בצבור, שנאמר (שמות ל"ה) 'ראו קרא ה' בשם בצלאל'. אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: משה, הגון עליך בצלאל? אמר לו: רבונו של עולם, אם לפניך הגון – לפני לא כל שכן? אמר לו: אף על פי כן, לך אמור להם. הלך ואמר להם לישראל: הגון עליכם בצלאל? אמרו לו: אם לפני הקדוש ברוך הוא ולפניך הוא הגון – לפנינו לא כל שכן?".

כתב הרשב"א: (שו"ת א תרי"ז): "ואקדים לך הקדמה כי שבעה טובי העיר המוזכרים בכל מקום אינם שבעה אנשים המובחרים בחכמה או בעושר וכבוד. אלא שבעה אנשים שהעמידום הצבור פרנסים סתם על עניני העיר והרי הן כאפטורופסים עליהם". דבריו הובאו להלכה על ידי הפוסקים וכן במ"ב, המאסף לכל מחנות הפוסקים, בסימן קנג ס"ק כט (מובא לקמן). מדבריו אנו למדים שני הבדלים בין המוסדות: א. טובי העיר אינם נמדדים בחכמתם בתורה, מה שאין כן הדיינים שעיקר מעמדם מבוסס על כשרותם, חכמתם בתורה והסמכתם על ידי קודמיהם.

ב. הצד השני של אותה מטבע פוטר את הדיינים מהליך בחירות, שהוא חובה יסודית שעומדת כתנאי לסמכותם של טובי העיר.

ובאופן מחודד ביותר כתב רבנו אליהו מזרחי (נג): "דיותר שייכות יש לאותו שאינו חכם המשתדל בצרכי צבור שיקרא ראש העיר ומטובי העיר מאחר שכל עניני הקהל מונהגים על ידו, ממה שיש לחכם שאינו משתדל בצרכי צבור כלל, ואינו חושש רק בלמודו. שהרי עניני הקהל וכל הקהל עצמו אין עיניהם תלויות אלא לאותו שמתעסק בצרכיהם לא לאותו שהוא עוסק בלמודו בלבד".

ופירט את הדברים ביתר פירוט בשו"ת מבי"ט (א פד): "דבר פשוט הוא כי אין כח בבני עיר א' לתקן תקנ' על כל העיר כי אם ברשות ורצון כל בני העיר או רובה דעל כל עסק רבים אמרה תורה אחרי רבים להטות וכמו שכתב הרא"ש ז"ל בתשובה כלל רביעי וכן הרשב"א בתשוב' תשפ"א והריב"ש ז"ל בתשוב' רמ"ט דמשמע מכולהו הני רברבי דבעי' רוב ובציר מהני לאו מידי הוא אי משום קרא דאחרי רבים אי משום קרא דהגוי כולו".

וכן הכריעו גדולי דורותינו שחייבים הסכמת בני העיר. משנה ברורה: (קנג ס"ק ט): "ז' טובי העיר – כתב הרשב"א ח"א סימן תרי"ז והביאו הרשד"ם סימן קע"ה, ז' טו"ה אינם שבעה אנשים המובחרים בחכמה או בעושר וכבוד אלא שבעה אנשים שהעמידום הצבור פרנסים על עניני העיר והרי הם כאפוטרופסין עליהם. וכתב עוד שם וא"ת אי כשקבלו עליהם למה לי ז' ומשני שם דאם מקבלים עליהם אנשים לעסוק בדבר ידוע ומפורט כגון בענינינו שביירו אותן למכירה אפילו אחד נמי יכולין למנות. וכל מה שעשה עשוי אלא דמיירי שהעמידו עליהם פרנסים בסתם לפקח על עסקי הצבור. לפיכך כשהן שבעה יש להן רשות לכל דבר כאלו עשו כן כל בני העיר אע"פ שלא העמידו אותם על דבר זה בפירוש, אבל בפחות מז' אין כחן שוה להיותן ככל בני העיר עד שיטלו רשות בפירוש מבני העיר".

בדברי הפוסקים הללו לא נתבאר במדויק מה המנגנון שעל פיו נודע מה דעת הרוב. הסברה הפשוטה נוטה לומר שלצורך ברור דעת הציבור יש לערוך בחירות מסודרות. מצינו בפוסקים מחלוקת בשאלה למי יש זכות הצבעה לטובי העיר, האם למשלמי המיסים בלבד או לכל תושבי המקום. ממוצא הדברים משתמע שבדרך כזו או אחרת כל בעל זכות הביע את דעתו בצורה מפורשת והכריעו על פי רוב ספור ומנוי. וכן כתב הרמ"א (חו"מ קסג א) "כל צרכי צבור שאינן יכולין להשוות עצמן, יש להושיב כל בעלי בתים הנותנים מס ויקבלו עליהם שכל אחד יאמר דעתו לשם שמים, וילכו אחר הרוב. ואם המעוט ימאנו, הרוב יכולין לכופ אותן אפילו בדיני גוים, ולהוציא ממון על זה, והם צריכין לתת חלקם".

זהו מקור הסמכות של הכנסת שנבחרת על ידי הציבור וכפי שסיכם את הדברים בחדות בציץ אליעזר (ג כט א): "דבר ברור ומובן לכל הוא, שבכל מינוי שררה על הציבור לא כל הרוצה ליטול את השם יבוא ויטול, ולא כל אשר שמלה לו יכול להיות קצין לקחת המשרה על שכמו, אלא מוכרח להיבחר על ידי סדר של קהל בוחרים שזכויות בחירה להם עפ"י מנהג מדינה אשר יביעו את דעתם והסכמתם למינוי לטובת הקהל והעדה, שאם אין אתה אומר כן, המכשלה הזאת תחת ידך לפרוץ גדרות השלום והאחווה הציבורית, ולתת מקום לאנשי המצה והריב לשובב נתיבות עולם".

אמנם החזו"א (ב"ב ד טו) כתב: "בכרך גדול נראה דבוררים יחידים מכל בית כנסת והנבררים מכל בתי כנסיות יש להם דין בני העיר והם בוררים ז' טובי העיר ונחשבים כנבררים מכל בני העיר". החזו"א לא פירט את כל פרטי סדר ההצבעה אך הוסיף ואמר ש"יש להסכים על מספר בני אדם שצריך לנציג אחד". העולה מדבריו שאם יש הסכמה על מנגנון מורכב יותר אין בכך פגיעה בהליך הבחירה. כידוע הליך דומה נעשה בבחירות בארצות הברית למשל, והדבר גורם

לכך שלעיתים מועמד אחד מקבל יותר קולות אך יריבו זוכה בנשיאות. לדברי החזו"א אם המנגנון מוסכם זוהי נציגות שמבטאת את רצון הציבור.

מו"ר הרב יעקב אריאל הביא במאמרו טענה שיש בה דמיון מסוים לדברי החזו"א. אלו דבריו שם (עמ' 181): "הגוף הוקם על ידי נציגי רוב מניין ורוב בניין של הציבוריות הציונית דתית בעיקר מהמערכת החינוכית". למרות שאין חולק על כבודם ומעמדם של חברי הפורום ובעיקר העומדים בראשו מו"ר הרב יעקב אריאל שליט"א שהיה ממקימי הפורום ובשעתו מו"ר הרב אהרן ליכטנשטיין זצ"ל ורבים אחרים. אולם לא ברור שאפילו לדעת החזו"א הדבר יועיל מפני שהמנגנון לא הוסכם מלכתחילה על דעת הציבור.

בשיחה בעל פה הסביר הרב אריאל את דעתו שכשם שהמנהג בבחירת רבנים ודיינים אינה על ידי בחירות בהשתתפות כל הציבור באופן ממש, אלא על ידי נציגי הציבור, כך גם בבחירת חברי "פורום תקנה". סמך לדבריו הביא מההשוואה שבין הדיינים לזט"ה בלשון השו"ע שהבאנו לעיל.

אם נתבונן מצד מהות הדברים יש מקום גדול לומר שפורום תקנה דומה במידת מה לבית דין אעפ"י שאינו צריך לעמוד בכל כללי ההלכה של מעמד הדיינים. אין הפורום גוף שעוסק בענייני ממון וניהול החברה אלא בעמדה מוסרית שמבקרת את בעלי הסמכות לאור ההנהגות המתקנות של דרך ארץ והנהוג בקרב שומרי תורה ומצוות. לפיכך הם אינם באי כח הציבור במובן של טובי העיר אך גם אינם באי כח התורה במובן הרגיל אצל דיינים. הפורום הוא בא כוח המוסר הנהוג בציבור ולכן יש מקום להקל בו משני הצדדים, לא להצריך בחירות ולהסתפק ב'הימחום רבים עליהם', וגם לא להצריך תלמידי חכמים וכל תנאי בית הדין. זהו חידוש שיש בו סברה (אם כי נדון בהמשך בתנאים הנצרכים לחברים בשבעת טובי העיר שלא ברור שהפורום עומד בהם), אך כפי שראינו לעיל הוא אינו מתיישב באחת מהתבניות ההלכתיות הקיימות באופן מדויק.

כשרות כתנאי לטובי העיר

כפי שהבאנו לעיל מעמדם של טובי העיר אינו זהה בסיבתו ובתוקפו לדיינים. מצינו שבדברים שנצרכים לתיקון החברה אך אינם כלולים בהלכה הפסוקה כוחם של טובי העיר גדול להלכה מכוחם של הדיינים הרגילים. וכך כתב הטור (חו"מ ב): "כתב רב אלפס בפרק הגוזל בהא דקנסיה רב נחמן להווא גברא דגזלן עתיקא הוה ש"מ דקנסין בכי האי גוונא אפילו בח"ל. ודוקא גדול הדור כמו רב נחמן דחתניה דבי נשיאה הוה וממונה לדון ע"פ הנשיא או טובי העיר שהמחום רבים עליהם אבל דייני דעלמא לא ע"כ".

אולם דווקא משום כך עולה שאלת הכשרות הנצרכת כדי להיבחר לטובי העיר. הרמ"א מביא את דעת תרומת הדשן להלכה (חו"מ לז כב) ש"טובי הקהל הממונים לעסוק בצרכי רבים או יחידים, הרי הן כדיינים ואסורים להושיב ביניהם מי שפסול לדון משום רשעה". ומלשון תרומת הדשן משמע שאין זה מפני החשש שישקרא אלא מפני שטובי העיר הרי הם כבית דין וז"ל (פסקים וכתבים ריד): "וטובי הקהל כשיושבין לפקח על עסקי רבים ויחידים, במקום ב"ד קיימי כדמוכח בהדיא במרדכי פ"ק דב"ב, דמדמי להו לגזירותיהם להא דכל אשר לא יבא לעצת הזקנים והשרים".

כעין הלכה זו מצינו בירושלמי (פאה ח ו) "רבי יוסי בשם רבי יוחנן אין מעמידין שני אחים פרנסין". הפני משה הסביר את הירושלמי שהכוונה לראשי הקהל. הביא הלכה זו באור זרוע (צדקה ב) ופירש שקאי על גבאי צדקה, וצ"ע בדבריו האם יחלוק על הפני משה או שדין חד לגבאי צדקה וטובי העיר. אמנם הפני יהושע כתב (שו"ת ב צט לקראת סופו ועיין שם): "גם בצדקה שאסרו ב' אחין היינו משום שנחשבו א' ואין עושין שררות של הצדקה פחות משני"

כדישיה' החשבון שלם לא ישב קרוב, אבל שיבטל המעשה מחמתו אין זה תורה". על פי דבריו פסול קרבה אינו פוסל בדיעבד אלא רק לכתחילה וממוצא דבר נלמד שאין בדברי הירושלמי מקור לרמ"א שהרי הרמ"א השווה את הפסול לדיינים שלכאורה אסורים אף בדיעבד.

עוד יש לדון בנושא שנודע בשער בת רבים האם יש מקום לבחור אישה לשררה. עיין תחומין יט עמ' 17 במאמרו של הרב רוזן והערה 2 שם ועיין בספר משטר ומדינה בישראל על פי התורה עמ' 521-522 ועוד.

יש לחדד שבבחירות לכנסת יש צורך עצום להקל שאם לא כן לא תהיה אפשרות לנהל את ענייני המדינה יחד עם אחינו שאינם שומרי תו"מ, משא"כ בעניינינו שאף שיש צורך למנוע פגיעות יש לדון עד כמה שיתוף נשים הוא תנאי בל יעבור. בנוסף, כאמור לעיל, הפורום הרכב על שתי קולות שיש כעין התנגשות ביניהן, מחד אינו עונה למעמד בית דין מפני שיתוף נשים, ומאידך אינו עונה לחובה בסיסית של מעמד טובי העיר בביסוסו על בחירות (מה שאין כן הכנסת). אין בדברינו מניעה חד משמעית לנתינת תוקף לפורום של טובי העיר, אלא טענה שזה חידוש גדול שמכיל בקרבו גם איזושהי סתירה פנימית.

אמנם החיוב להציל עשוק מיד עושקו, וכן החיוב לאפרושי מאיסורא, אינם מוטלים רק על בית דין אלא על כל אדם מישראל. מהיבט זה אנשי פורום תקנה וודאי אינם גרועים או מחויבים פחות מכל יהודי אחר. יתר על כן, כמנהיגי ציבור, אף אם אינם ממונים באופן רשמי וודאי מוטלת עליהם חובה יתרה לעסוק בתקנת הציבור. וכך אומרת הגמרא (שבת נד:): "רב ורבי חנינא ורבי יוחנן ורב חביבא מתנו... כל מי שאפשר למחות לאנשי ביתו ולא מיחה – נתפס על אנשי ביתו, באנשי עירו – נתפס על אנשי עירו, בכל העולם כולו – נתפס על כל העולם כולו".

אולם יש להבדיל בין אחריות לסמכות. מי שיש בידו למחות באנשי עירו לא מקבל משום כך מעמד כלשהו, לא של טובי העיר ולא של בית דין. חיובו לפעול להצלה ולתקנת הציבור הוא כחיוב כל יהודי אחר, אלא שבידו – מכוח מעמדו האישי והציבורי – היכולת להוציא לפועל את ההצלה והתקנה, ועל כן הוא מחוייב יותר בדבר. ולא עוד אלא שאם לא עשה את המוטל עליו, הוא נתפס בעוונם של אלו שיכל למחות בהם ולהציל מידם. אם נחדד את הדברים נוכל לומר שאין על אישי הציבור חיוב מיוחד, אלא הפוך, לאנשים הפשוטים יש פטור. כולם מחויבים בהצלה ובתקנה, אלא שמי שאין בידו לעשות הרי הוא כאנוס – ואנוס רחמנא פטריה. לעומת זאת המייחד את אנשי הציבור, בין שיהיו רשמיים כבתי הדין, ובין כאלו שאינם רשמיים אלא שדעתם נשמעת מפני משקלם האישי והציבורי, הוא – שאין להם פטור שהרי בידם לעשות.

לאחר שביררנו שאין לפורום תקנה סמכות מלבד החיוב המוטל על כל יהודי להציל עשוק מיד עושקו וביותר בענייני פגיעה מינית שבמובן מסוים דומה לרצח, עלינו לברר איך נכון על פי ההלכה לנהוג בהצלת עשוק כשיש בכך אמירת לשון הרע ופגיעה בשמו הטוב של העושק. ברור זה נצרך בייחוד אם נניח שלפורום תקנה אין כל סמכות מיוחדת, וכל כוחו נובע ממשקלו הציבורי כאשר הוא מפרסם את מעשהו של העושק. פשוט שאין הכוונה שבכל מקרה הדברים שנודעו לפורום יפורסמו. אדרבה, הרוב הגדול נותר בחדרי חדרים ואפילו חברי הפורום שלא עסקו בפרשה מסוימת אינם מודעים עליה. אך כאשר דמויות המייצגות את הציבור נושאות ונותנות עם הפוגע על דרכי תיקון הפגיעה, ובעיקר על צורת התנהלות שתמנע פגיעות עתידיות, עצם האפשרות שאותם נציגי ציבור יאלצו לפרסם את הדברים נותן גיבוי ציבורי כבד למעשיהם. רק במצבי קיצון ולאחר חיבוטים רבים ושיקול דעת מקיף ומייסר, נאלצו חברי הפורום להשתמש באפשרות הפרסום. אך מכיוון שסוף כל סוף ה"ידיעה בשם הציבור" הוא מקור כוחו של הפורום עלינו לברר את ההלכה בנושא.

ב"נתיב חיים" בהקדמה לכלל י' של הלכות לשוה"ר כתב, שאין מקור בתורה, או אפילו דרשה בחז"ל להיתר אמירת לשוה"ר לתועלת, אלא זו סברא שמגדירה את האיסור. כאשר מטרת הסיפור היא לטובה אין בכך לשון הרע מפני שלא הרוע גרם את הסיפור. אכן, הנצי"ב (משיב

דבר ב א) תולה את ההיתר לתועלת בלשון הפסוק וז"ל: "אין בזה משום לישנא בישא שהרי אין בזה שמע שוא", ולדבריו נראה שההגדרה אינה רק מסברא אלא לימוד מפורש מדאורייתא. ובמקום אחר לומד הנצי"ב (העמק דבר ויקרא יט טז) את הדבר ממקור נוסף: "ועוד נכלל בסמיכות אזהרות אלו, שאע"ג שאזהרה לא תלך רכיל, מכל מקום לא תעמוד על דם רעך, היינו אם יודע שאיש אחד רוצה לירד לחייו של אדם אחר, הרי זה מחויב להודיע ואסור לעמוד על דם רעך". וכן כתב האור החיים שם.

מקור מרכזי לדחיית איסור לשון הרע מפני הצורך מצינו בגמרא (יומא פו:): "מפרסמין את החנפין מפני חילול השם". וביאר המאירי שם: "הם הרשעים המראים עצמם כצדיקים, מצוה לפרסמם מפני חילול השם שמא ילמדו בני אדם ממעשיהם". והרמב"ם (דעות ו ח) הוסיף וחיידד: "אם לא חזר בו בסתר מכלימין אותו ברבים ומפרסמים חטאו ומחרפים אותו בפניו ומבזין ומקללין אותו עד שיחזור למוטב כמו שעשו כל הנביאים בישראל". וכן פסק ב"חפץ חיים" (לשוה"ר ד י): "ואף על פי כן, אם רואה באחד מידה מגונה כגון גאווה או כעס או שארי מידות רעות.. נכון לו לספר דבר זה לבנו או לתלמידיו ולהזהירם שלא יתחברו עמו כדי שלא ילמדו ממעשיו, כי העיקר מה שזהירה התורה בלשון הרע אפילו על אמת הוא אם כונתו לבזות את חברו ולשמח לקלונו. אבל אם כונתו לשמור את חברו שלא ילמד ממעשיו פשוט דמותר ומצווה נמי איכא". אמנם הלשון של "מצווה נמי איכא" לא כל כך מצויה בדברי הח"ח, אך כבר הסביר את טעם הדבר בציץ אליעזר (טז ד ג) וז"ל: "והיתה זאת לבאר, דהגם שהח"ח ז"ל מדבר בכל דבריו לכאורה רק מהיתר לגלות, ולא מזכיר בדבריו שיש גם חיוב על כך, מכל מקום נראה ברור שהוא זה מפני דבזה הוא דקעסיק בספרו לברר ולפסוק מה שאסור לדבר משום לתא דלה"ר ורכילות ומה שמותר, ולכך בא בדבריו שלפנינו ומשמיענו שבכגון הנ"ל אין איסור לה"ר ורכילות ומותר לדבר ולגלות, ואם כן ממילא כבר ברור הדבר כי אז יש כבר חיוב על כך לגלות, מפני דבענין כזה הדבר מובן מעצמו דאם מתברר בפנינו שאין איסור אזי ממילא הפועל יוצא מזה הוא שיש כבר חיוב להגיד ולגלות משום לא תעמוד וכו' וכנ"ל, וגם הח"ח יסבור בפשיטות בכזאת, ורק לא אזכיר מפורש מזה היות שאין זה מטרת ספרו".

מקור נוסף ומפורסם ביותר הנוגע לסוגייתנו הוא דברי הגמרא במו"ק (יז.) "ההוא צורבא מרבנן דהוו סנו שומעניה. אמר רב יהודה: היכי ליעביד? לשמתיה – צריכי ליה רבנן, לא לשמתיה – קא מיתחיל שמא דשמיא. אמר ליה לרבה בר בר חנה: מידי שמיע לך בהא: אמר ליה: הכי אמר רבי יוחנן, מאי דכתיב "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא" אם דומה הרב למלאך ה' – יבקשו תורה מפיו. ואם לאו – אל יבקשו תורה מפיו". וברש"י שם מפרש "הואיל וסנו שומעניה, הא דצריכי ליה רבנן לאו כלום הוא, דמוטב דלא ילפי מיניה", והריטב"א חידד על פי הקשר הדברים שם: "שהיה פרוץ קצת בזימה ולא היה שמועתו טובה". נראה שהאיסור ללמוד ממנו תורה אשר דוחה לגמרי, כדברי רש"י, את חשיבותו הציבורית של אותו ת"ח, אינו תלוי בנידויו על ידי בית הדין אלא הוא איסור עצמי. משום כך אין צורך בסמכות כלשהי ל'אפרושי מאיסורא' בענין זה, וחובה, אחרי שיקול דעת אחראי, על כל מי שיודע בדבר להודיעו.

העולה מן האמור, שבמקום צורך מצווה לפרסם עושי רעה, ובוודאי כאשר זו הדרך למנוע פגיעות נוספות, וק"ו בפגיעות מיניות שהיזקן רב ביותר.

השלכות העולות מן הדברים:

למסקנה, קשה להעמיד את סמכותו של פורום תקנה כטובי העיר וקל וחומר כבית דין, ולכן נראה שמעמדו מבוסס גם ללא מוסדות אלו על חובתו של כל יהודי להציל עשוק מיד עושקו. אמנם חובת ההצלה תלויה ביכולתו של המציל, ומכיוון שחברי הפורום זוכים למעמד ציבורי

בעל משקל ממילא באפשרותם לקיים את חובת ההצלה בדרך מועילה ביותר. בהנחה שזהו היסוד לפעילות הפורום יש לגזור מספר השלכות:

א. אין לפורום כל אפשרות לקנוס או לענוש את הפוגע אלא רק לעסוק בהצלה. אכן, הפורום מצידו הגביל את עצמו באופן מפורש וחרף למגבלות אלו.

אמנם במצב שיש מקום לפיצוי לנפגעות/ים אם יש בכך הצלה מעוול [כגון מטפל ששולם לו על שעות טיפול שניצל אותם לפגיעה, שכמובן הוא מחוייב להשיב את הכסף ששולם על אותן השעות], שוב הדבר מוטל על הפורום לדאוג לכך בהסכמה עם הנילון. אם לא מגיעים להסכמות גם על עוול של אי פיצוי, יש מקום לעיתים לפרסם את העושק.

ב. אין צורך בכללי הדיון הנוהגים בבית הדין, אלא בשיקול דעת אחראי שמתחשב בשני הצדדים על פי כללי צדק ויושר שמחוייב על פי ההלכה מי שמותר לו לקבל לשון הרע, וכללים הוגנים ושקולים שנוהגים בהם נציגי ציבור שעושים עבודתם באמונה.

ג. כיוון שאין להרכב של הפורום מעמד של בית דין או טובי העיר, מעיקר הדין אין האחד מחוייב לחברו כלל, ואם נחלקו הדעות במקרה מסוים מותר ליחיד לפרוש ולעשות כדעתו ואף לפרסם את הדבר בניגוד לדעת חבריו. אלא שמהלך כזה, כמובן, פוגע אנושות ביכולת לתקן עוולות ולכן ישנה הסכמה בין החברים בפורום על הליכה משותפת. יחד עם זאת זוהי הסכמה אישית ולא מחויבות הלכתית כמו זו שמצינו במוסדות רשמיים כבית דין ושבעת טובי העיר. אף על פי כן אין לפרסם מי סבר כך ומי כך מדין לא תלך רכיל בעמך.

ד. ממוצא הדברים נלמד שבאמת אין צורך הלכתי בפורום, ולכן אם יבוא מקרה של פגיעה לפני אדם אחד, יהיה מי שיהיה, ובכוחו לתקן את העוולה באופן משובח, אין בכך חסרון או פגם. אדרבה, כל מי שבידו הדבר, מחוייב להציל עשוק מיד עושקו. אכן, צריך גם לתת את הדעת על הסיכונים שיעמדו בדרכו של המתקן אם אין לו גיבוי מספיק [בעיה שגם פורום נכבד שבראשו תלמידי חכמים מופלגים לא נפטר ממנה, כידוע...], וכן על החשיבות ארוכת הטווח לכך שתהיה כתובת ידועה ובעלת משקל, וההשלכות הציבוריות שיבואו לידי ביטוי במקרים אחרים כשתהיה כתובת כזו.

ה. יתר על כן, התכנסות של דמויות חשובות, ובראשם זקני תלמידי חכמים יחד עם בעלי מקצוע מגוונים וניסיון מעשי רב, יוצרים דפוס עבודה איכותיים, ענייניים, שקופים ומקובלים ציבורית. כל אלו מפתחים דרכי טיפול בבעיות אלו שאין היחיד יכול לזכות להם. בוודאי לא לשיקול דעת מרובה פנים, לתשועה ברוב יועץ, ולבקרה איכותית שמונעת הטיית ולזות שפתיים.

ו. על כל פנים אם תהיה אפשרות, הן מצד מגישי התלונה והן מצד הנילונים, לברר את עניינם בבית דין כשר, נראה שבוודאי נעדיף עקרונית ללכת בדרך הסלולה של התורה ולדון בפניהם. אולם שני תנאים בדבר, האחד שרשויות המדינה יאפשרו לבית הדין לעסוק בסוגיות אלו ויתנו בידם סמכות לפסוק ולהכריע; והשני שבית הדין יתמחה בסוג זה של תלונות שיש בו מאפיינים ייחודיים שנוגדים את האינטואיציה של מי שאינו בקי בתחום. דוגמא לדבר, פרקי הזמן הארוכים שלוקח לנפגעים להעלות את זכרונות הארועים מפני הטראומה הכבדה.